

Maandag, 15 Nov. '47.

- I Thijs' gebied.
- II Roem' gebied.
- III Kanaal.

Behalve de kampongs is alles open sahat. De bevolking uit Kalimati, Goea, Kalimedi, Slendir en Boendel was bij laatste genoemde kampong sa. meetrokken om met de hand de Thijs aan te vullen.

Vandaag heeft de meest. regelen tegen genoemde kampongs genomen.

Off.: Major Swers.

A, B, C, D, E = opmarsweg van Lt. Smit. A₂ B₂ C₂ D₁ E = opmarsweg van Lt. de Jonge en Mij.

Two patrols under Lt. Smit. A₂ B₂ C₂ D₁ E =

Een van de vele gedetailleerde tactische kaartjes die Hoogstraten in zijn dagboek tekende. Hier zien we de wraakactie tegen de bewoners van de dorpen rondom de plaats waar luitenant Thijs en sergeant Roehn sneuvelden. (Collectie NIMH)

‘We vormen een soort Duits bezettingsleger’

*Het dagboek van een pelotonscommandant in
Indonesië, 1946-1949*

THIJS BROCADES ZAALBERG

De ‘vondst’

In 2010 schonk de toen 86-jarige Nederlandse Indië-veteraan Barth Hoogstraten in Washington DC zijn oorlogsdagboek aan de Nederlandse ambassadeur Renée Bos-Jones. Hoogstraten, die in 1956 naar de Verenigde Staten was geëmigreerd, kreeg van de ambassadeur het Draaginsigne Gewonden opgespeld voor twee schotwonden die hij 63 jaar daarvoor op West-Java had opgelopen. Dat gebeurde in een hevig gevecht met Indonesische militairen tijdens de onafhankelijkheidsstrijd. Juist in de periode rond 2010 verzamelde het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) in het kader van het zogeheten Sweep-project op grote schaal egodocumenten en ander materiaal van een uitstervende generatie Indiëveteranen. Zo vonden de twee oude schriften vol handgeschreven aantekeningen van de voormalige oorlogsvrijwilliger hun weg naar de collectie van mijn toenmalige werkgever.¹

Zoekend naar het verhaal van een pelotonscommandant voor een artikel over de ervaring van de 120.000 militairen van de Koninklijke Landmacht ‘in de Oost’, selecteerde ik in 2013 uit honderden gepubliceerde en ongepubliceerde egodocumenten onder andere dit dagboek.² Het was een gelukkige greep, want Hoogstratens handgeschreven aantekeningen bleken op meerdere manieren uitzonderlijk. Allereerst viel de hoge mate van (kritische) reflectie van de medicijnenstudent op, zowel ten aanzien van zijn eigen handelen als dat van zijn gelijken en superieuren. Het dagboek biedt daarnaast een gelaagde microgeschiedenis van het conflict als geheel, waarin vele dimensies van de contra-guerrillastrijd op Java de revue passeren. De aantekeningen bevatten analyses van tactische situaties met in detail getekende kaartjes van acties. Hoogstraten beschrijft een strijd tegen zowel

het officiële leger van de Republiek Indonesië (Tentara Republik Indonesia (TRI), later Tentara Nasional Indonesia (TNI)), als tegen communistische, islamistisch-fundamentalistische en autonome strijdgroepen, die deels criminele activiteiten ontplooiden. Ook de omgang met bestuurders en de bevolking, waaronder medische hulpverlening, passeert de revue. Opvallend zijn de rauwe beschrijvingen van collectieve strafmaatregelen en – beknopt en enigszins verhuld – executies van Indonesische tegenstanders. Hij benoemt daarbij, weer beknopt maar altijd in rake bewoordingen, de morele worsteling en de weging tussen ethiek en schijnbaar effectief optreden.

Hoogstratens dagboek kwam in mijn bovengenoemde publicatie echter maar kort aan bod. Deze bijdrage biedt de kans meer recht te doen aan zijn verhaal, maar poogt tevens meer te zijn dan een verslag van ervaringen van één individu. Zij geeft een kijkje in het functioneren van een kleine eenheid tijdens de dekoloniatiestrijd. Ondanks de overvloed aan gepubliceerde dagboeken over dit conflict – en een recente brede analyse van dergelijke ego-documenten³ – is dit een type geschiedschrijving waar het voor dit conflict nog grotendeels aan ontbreekt, zo stelde Rémy Limpach terecht in zijn boek *De brandende kampongs van Generaal Spoor*.⁴ Het optreden van Hoogstratens peloton van het derde bataljon van het eerste infanterieregiment (3-1 RI) lijkt een interessante graadmeter voor de krijgsmacht – of in ieder geval gevechtseenheden van de landmacht in Indonesië – als geheel. Het was in veel opzichten een typische landmachteenheid, die rondom de stad Cirebon in een tamelijk onrustig, maar geenszins uitzonderlijk gebied opereerde. Met twintig omgekomen militairen in de periode 1946-1949 leed het bataljon van circa achthonderd man geen bovengemiddelde verliezen, wat een indicatie kan vormen van de lokale geweldsintensiteit.

Bij de analyse van deze rijke bron concentreer ik me op het onderwerp dat ons historici dezer dagen zozeer bezighoudt: de verklaring voor ontsporingen van geweld door militairen in Nederlandse dienst. Bij bestudering komt uit deze micro-casus enerzijds een aantal structurele oorzaken bovendrijven, zoals de koloniale context met zijn inherente racisme, de naweeën van de Tweede Wereldoorlog en de aard van irreguliere oorlogvoering. Anderzijds raakt Hoogstraten aan een aantal situationele

of incidentele oorzaken. Hierbij valt te denken aan gebrekkige handhaving van en toezicht op de regelgeving, procedures en faciliteiten voor de omgang met gevangenen, falend leiderschap, slijtage onder de troepen, individueel sadisme en het incasseren van slachtoffers als *trigger* voor spontane wraakacties of gepland intimiderend geweld.⁵

Het verhaal van de jonge luitenant biedt daarnaast een vrij unieke kans om te reflecteren op de verhouding en eventuele spanning tussen verschillende soorten egodocumenten. Na het schrijven van het bovengenoemde artikel zocht ik contact met Hoogstraten. Hij genoot inmiddels van zijn pensioen in een kleine eilandgemeenschap aan de kust van South-Carolina. Hij schreef er Engelstalige boeken over zijn carrière als oncoloog, over zijn eigen ervaring in de Tweede Wereldoorlog en over het Nederlandse verzet.⁶ En hij werkte aan een serie nooit uitgegeven korte verhalen over zijn tijd op Java. Het dagboek, een interview dat ik in 2014 met hem afnam en deze memoires, die hij me gaf, vormen de belangrijkste drie bronnen voor dit verhaal van de oorlog ‘van onderaf’. Het vormt een bescheiden aanvulling op de recente grote studies van het conflict, maar uiteraard ook op Petra Groens *Marsroutes en dwaalsporen*, de klassieke studie ‘van bovenaf’ op basis van uitputtend archiefonderzoek en een boek dat nog altijd het ijkpunt en startpunt vormt voor elke analyse van het Nederlands militair optreden in Indonesië.

Pelotonscommandant

Bartholomeus Hoogstraten werd op 13 mei 1924 in Oud-Loosdrecht geboren als zoon van een stukadoor. In de Verenigde Staten groeide hij in de jaren zestig en zeventig uit tot een van de pioniers op het gebied van chemotherapie. Als gerenommeerd hoogleraar oncologie leefde hij een soort *American dream*, waarvoor hij het fundament in Nederland legde. Barth ging als eerste in zijn familie naar de HBS en meldde zich in september 1942 met een beurs aan bij de Universiteit Utrecht om een lang gekoesterde droom waar te maken. Vanaf het moment dat een dokter hem als tienjarige zijn eigen hechtingen uit zijn voet liet halen na de verwijdering van een gezwel, wilde hij chirurg worden. Hoogstraten studeerde hard, maar zijn propedeuse geneeskunde haalde hij niet omdat hij, net als het merendeel van de Nederlandse stu-

denten, in maart 1943 weigerde de Duitse loyaliteitsverklaring te tekenen. Om de *Arbeitseinsatz* te ontlopen dook hij onder bij de zusters Anne en Betts Frank, twee blinde musici die hij bij wijze van studentenbaantje had gechauffeerd. Hier leerde hij zich voor te doen als blinde om de kans op arrestatie te verminderen. Ze namen ook een Joodse onderduikster op en vormden zo wat hij ‘een vreemd soort oorlogsfamilie’ noemde. Na verraad doorzocht de Gestapo op 7 mei 1944 het huis van de gezusters Frank. De onderduikster werd meegenomen, maar zou de nazikampen overleven. Hoogstraten wist over de schutting in de achtertuin te ontkomen en vluchtte naar een contact van de zusters in Geleen, waar hij illegaal in de mijnen ging werken.⁷

Enkele maanden na de geallieerde bevrijding van het Zuiden, op 8 maart 1945, meldde hij zich in Maastricht als oorlogsvrijwilliger. Meer dan door idealen of vechtlust werd hij gedreven door de drang naar inkomsten om zijn geliefde studie weer op te kunnen pakken. De rekruteringsofficieren zagen ‘officiersmateriaal’ in hem en al na twee weken zat Hoogstraten op de boot naar Zuid-Engeland, waar hij zijn militaire basistraining en een keiharde officierstraining kreeg. Deze volgens Hoogstraten uitmuntende opleiding zou de toch al zelfverzekerde student een vertrouwen in zijn eigen kunnen geven waar hij zowel in Indië als in zijn verdere leven profijt van had. Op 23 augustus 1946 keerde hij terug naar Nederland, waar hij bij de 1e Divisie ‘7 December’ het commando kreeg over een peloton.⁸ Eind september 1946 vertrok hij met de *ms Willem Ruys* naar Java en begon hij – zoals zoveel landmachtmilitairen met hem in die jaren – met de eerste aarzelende aantekeningen in zijn dagboek.

‘Soldaatje spelen’

Hoogstratens peloton bestond net als het grootste deel van het 3e bataljon van het ‘noordelijke’ 1e Infanterieregiment (1 RI) uit boerenjongens. De meesten van de ruim dertig jonge mannen waren dienstplichtigen die voor het eerst de provinciegrens van Friesland, Groningen of Drenthe overschreden – of soms zelfs voor het eerst buiten hun gemeente kwamen. Sergeant Verzeijlbergen was met zijn Indo-Europese afkomst een vreemde eend in de bijt. Hoewel Hoogstraten zelf ook redelijk Maleis zou leren, waren Verzeijlbergens kennis van de taal en cultuur volgens hem

een godsgeschenk. Andere uitzonderingen waren een verdwaalde bijdehante Amsterdammer, die vanwege zijn spierkracht de bijnaam ‘Tarzan’ kreeg, en ‘Goeman’, een sjofele, studentikoze korporaal met journalistieke ambities. Henri Goeman Borgesius zou in de jaren zeventig faam maken als hoofdredacteur van *De Telegraaf*. Ondanks zijn nonchalante voorkomen was ‘Goeman’ – voornamen gebruikten de militairen onderling nauwelijks – een uitstekende sectiecommandant.

Het peloton belandde in compagniesverband in oktober 1946 op een post bij Ciseeng, zo’n veertig kilometer ten zuidwesten van Batavia (Jakarta). Hoogstraten en zijn mannen vonden hier hun draai binnen de enclave rondom de stad, die de Britse bezettingsmacht met enkele andere *key areas* op Java en Sumatra in het voorgaande jaar door een combinatie van onderhandelingen en felle strijd had weten te veroveren op de Indonesische nationalisten. 3-1 RI nam de posities in die het KNIL en de eerste bataljons oorlogsvrijwilligers van de landmacht deels in samenwerking met de Britten daarvoor hadden bezet.

Het was ook een hoopvolle periode. De eenheid distribueerde rijst aan de hongerige bevolking en Hoogstraten putte grote voldoening uit medische hulpverlening met de bataljonsarts ‘Doc’ Gerrit van Zeventer. Elke veertien dagen hield de dokter met twee assistenten polikliniek en de jonge luitenant kreeg de verantwoordelijkheid over relatief eenvoudige behandelingen van vreselijke zweren veroorzaakt door de tropische infectieziekte framboesia.⁹

Vanaf februari 1947 nam het peloton zijn positie in aan de oostelijke grens van de demarcatielijn bij de grote kampong Cileungsir. Hier kreeg het vaker te maken met het TRI, ‘a much more sophisticated enemy’ schreef Hoogstraten achteraf in zijn memoires. Hij deed dit met een mate van respect die niet altijd in zijn dagboek terug te vinden is, maar die wel duidelijk toenam naarmate het conflict vorderde. In het weelderig met bamboe, pisang- en kokosnootbomen begroeide landschap hadden de Britten een goede defensieve positie achtergelaten met een open schootsveld over de sawa’s. Maar als uitvalsbasis voor patrouilles was de post minder geschikt. De vijand was uitermate oplettend, had overal informanten en was bedreven in het leggen van mijnen en boobytraps. Hoogstraten bleef geregeld medische bijstand leveren in deze periode en schreef vaak met professionele fascinatie over verwon-

Hoogstraten (vierde van links, zittend op de carrier) poseert eind 1946 met zijn manschappen op een Brencarrier bij hun eerst post nabij Ciseeng op West-Java. (Collectie NIMH)

dingen. Zo keerde een patrouille van luitenant De Jonge terug met een gevangengenomen Indonesische militair met een schotwond 'in de buik, darmen eruit'. Hoogstraten verzorgde hem met 'Doc' door hem te verbinden en een transfusie met een liter plasma te geven. 'Bekken kapotgeslagen en kogel bij de buik eruit. Op transport gesteld naar Batavia. Zal het niet meer halen.'¹⁰

Als gevolg van de steeds fellere strijd, uitputting en steeds slechter voedsel zag Hoogstraten het moreel eind maart 1947 sterk dalen. Het voortdurend patrouille lopen zonder verlof of zelfs een dag rust begon ook onder pelotonscommandanten zijn tol te eisen: 'Vaandrig Hagendoorn is zo goed als afgeknapt. Luitenant Broerse doet raar en heeft een angstcomplex.'¹¹ Niet veel later zou hij worden overgeplaatst, 'weggestopt' naar een andere eenheid. Over een bevriende officier en zichzelf schreef hij: 'Vanavond heb ik Brommer naar het hospitaal in Cilan[g]kap gebracht. Hoofdpijn en over zijn zenuwen. Zelf veel slaap tekort gekomen, 8 uur in drie dagen.'¹² Ook was er frustratie over de politieke onderhandelings-

gen en het akkoord met de Republiek: ‘Linggadjati (Linke Daatje) ondertekend. Grote verbittering onder de jongens. Hoe is het mogelijk dat Romme zulke gemene leugens kan verkondigen, dat de troepen er vóór waren?’ Ten slotte was er nog de irritatie over de beperkingen bij het militair optreden: ‘Leger op z’n smalst. Geen materiaal voor reparaties. Zit je achter een rampokbende of T.R.I. patrouille aan, dan mag je niet meer over de demarcatielijn. Wat denkt de bevolking hiervan?’¹³

Het leger in Indonesië nam het echter niet al te nauw met het akkoord. Het week hierin niet veel af van de Republikeinse strijdkrachten en autonome strijdgroepen voelden zich al helemaal niet aan de afspraken gebonden. Op 11 april 1947 trok Hoogstraten met vijftien man wel over de demarcatielijn in een achtervolging van een strijdgroep. De middagpatrouille zat er al op, maar om vijf uur kwam de *kepala kampong* (dorpshoofd) opgewonden melden dat Tjokowoel ‘gerampokt’ werd. ‘We waren moe, maar gingen erop af’, schreef hij naast een van zijn tactische kaartjes, zoals altijd voorzien van een kleine legenda. De achtervolging over ‘de lijn’ eindigde in een hevig vuurgevecht toen de Indonesiërs dicht bij hun thuisbasis en vanwege hun numerieke overwicht besloten het uit te vechten. In de telegramstijl die vooral zijn tactische notities kenmerkt, noteerde hij: ‘Bij D begonnen ze te schieten. +/- 30 man. Achtervolging ingezet en bij C kregen we ze te pakken [...]. Terug onder hevig vuur van 1 [een andere T.R.I. positie]. We konden die niet aanvallen vanwege de duisternis (19.30 u). Vijandelijke verliezen: 4 doden, 2 zwaar gewond, 4 licht gewond. Eigen verliezen: geen. 189 patr. verschoten. 5 mortierbommen. Buit: 3 geweren. 21.30 terug in het kamp.’¹⁴

In zijn latere memoires voegt hij hier nog één essentieel element aan toe: ‘One of the wounded was real bad, his gut spilled on the ground and part of his skull was ripped open. There was no way that he could survive and after the men left, I put him out with a shot through the head. Our corps man dressed the others and we took them along.’¹⁵ Ook in het interview in 2014 – ik kende zijn memoires toen nog niet – bracht hij het genadeschot op; enigszins schuchter, maar uit eigen beweging en met nadruk op zijn medisch beoordelingsvermogen. Maar die avond, schrijvend in het verder zo openhartige dagboek, liet hij dit cruciale detail weg.

Met zijn gedurfde illegale actie liep Hoogstraten wel in de kijker bij de bataljonscommandant, luitenant-kolonel Dirk Blanken. ‘Ome Dirk’, zoals de troepen de alom gerespecteerde overste noemden, gaf hem een aanbeveling zonder daarbij aan het divisiehoofdkwartier te melden dat hij de demarcatielijn had overschreden. Hoogstraten zou een speciale band ontwikkelen met Blanken, die medio 1948 werd gepromoveerd tot kolonel en brigadecommandant van een andere eenheid op West-Java. Hij zou in 1954 aanwezig zijn bij Hoogstratens huwelijk.

‘Pacificatie’

De massale Nederlandse troepenopbouw en de infanterietraining die Hoogstraten aan genisten moest geven, waren een duidelijk teken dat er medio 1947 iets op til was. Begin juli hoorde hij voor het eerst officieel van een op handen zijnd offensief. Zijn peloton zou in de spits gaan, schreef hij enthousiast. ‘Amerika bemoeit zich met de zaak’, meldde hij eind juni geïrriteerd over de internationale pogingen Nederland in te nemen. ‘Grote teleurstellingen overal.’ Dit betekende echter niet dat de voorbereidingen en verkenningen stopten. Toen Borgesius’ sectie, toegevoegd aan het peloton van luitenant Brommer, bij een verkenning van vijandelijke posities onder hevig vuur van een sterke TRI-eenheid door zijn munitie heen dreigde te raken, schoot Hoogstraten hem met enkele manschappen en twee brencarriers te hulp. Hij zette het gevecht ter ondersteuning van Brommer een uur voort tot omsingeling dreigde en gaf vervolgens het bevel tot terugtrekking naar de panterwagens. Hoogstraten bleef zelf liggend dekkingsvuur geven met een brengun, maar op het moment dat hij zich opmaakte om een sprint te trekken naar de carriers zag hij ineens bloed aan zijn linkerhand. Het volgende moment voelde het alsof een enorme klap van een bokshandschoen op zijn knie hem onderuit sloeg. De schotwonden in duim en knie deden hem tot zijn verbazing geen pijn. Soldaat Jan Riemeijer zag het gebeuren, snelde onder vuur naar hem toe en nam de brengun over zodat Hoogstraten terug kon kruipen. ‘Jantje’ Riemeijer, de kleinste soldaat van de compagnie, zou voor zijn actie een Bronzen Kruis krijgen.

Ook hield Hoogstraten een bijzondere herinnering over aan het moment dat overste Blanken zijn hoofd in de ambulance stak die hem naar het militair hospitaal in Batavia zou brengen na

verpleging en het aanbrengen van een tourniquet door de bataljonsarts Van Seventer. ‘Hoogstraten, wat heb je in godsnaam nou weer gedaan?’ Of hij pijn had en of hij nog speciale wensen had. Blanken regelde op zijn verzoek een bed naast zijn vriend Jan van Helderer, die met een gescheurde blindedarm voor lange tijd gehospitaliseerd was. Hoogstratens ambitie om chirurg te worden maakte dat de verwonding aan zijn hand hem nog meer zorgen baarde dan het potentieel ernstiger schot in zijn been. De behandelend arts toonde begrip en wist zijn duim te redden. Na enkele jaren van gedeeltelijke gevoelloosheid functioneerde zijn duim weer helemaal normaal.¹⁶

Hoogstraten kon zijn peloton dus niet leiden op ‘Dag D’, de aanvalsdatum 21 juli, het begin van de ‘Eerste Politioene Actie’. Wel kreeg hij op zijn ziekbed enthousiaste brieven van zijn manschappen over het twee weken durende offensief. ’s Nachts waren ze bepakt en bezakt naar de demarcatielijn ‘getippeld’ om bij dageraad de aanval te kunnen openen. De militaire confrontatie zelf was na het lange wachten eigenlijk een anticlimax. De eerste klap kwam stevig aan bij de vijand, maar daarna leek het volgens sergeant Verzeijlbergen wel ‘een schoolreisje’. TRI-eenheden sloegen bij het naderen van de Nederlandse aanvalscolonnes veelal op de vlucht, zodat de opmars vooral werd vertraagd door vernielingen en versperringen in de vorm van omgehakte bomen, gesprongen bruggen en ‘coupures’ – diep uitgegraven gaten – in de weg. De meeste actie zagen ze nog tijdens de zuivering van Cirebon, waarbij de mannen ‘bloeddorstig’ op de rampokkers afgingen die in het machtsvacuüm roofden en plunderden, iets waar Nederlandse militairen zich overigens net zo goed schuldig aan maakten.¹⁷ Het was hier dat ‘Tarzan’, de krachtpatser van het peloton, faam maakte door met zijn loodzware brengun uit stand vurend twee rennende plundersaars op grote afstand neer te schieten. Verzeijlbergen had er met verbazing naar staan kijken.¹⁸

De opgewekte stemming die uit de brieven sprak was grotendeels verdwenen tegen de tijd dat Hoogstraten terugkeerde bij het peloton. De post bij Arjawinangun die het inmiddels bezette, lag een uur ten noordwesten van Cirebon en direct ten noorden van een belangrijk kruispunt aan de Grote Postweg, de cruciale verkeersader over Java die moest worden opgehouden. De Republikeinse troepen richtten zich vooral op de logistieke ver-

bindingslijnen van hun vijand door infrastructuur zoals bruggen, wegen, spoor en telegraaf te vernielen. Het bezorgde de genie handenvol werk en aan- en afvoertroepen zaten vaak met de handen in het haar.¹⁹ Hoewel niet uitzonderlijk, bleef de situatie in het operatiegebied van 3-1 RI zeer onrustig. Het bataljon had tijdens de actie al enkele dodelijke slachtoffers moeten incasseren. Aanvankelijk was de bevolking bang voor de Nederlanders, wat de landmachtmilitairen voor het gemak vooral aan TRI-propaganda toeschreven.

Na terugkeer bij zijn peloton werd Hoogstraten door zijn eerdere verwonding bevangen door een golf van onzekerheid. Volgens eigen zeggen was hij niet in de positie om het commando weer over te nemen van Verzeijlbergen. Om het hem onbekende gevoel van angst buiten het zicht van zijn eigen manschappen te overwinnen, vroeg hij aan zijn collega luitenant De Jonge of hij in diens peloton als verkenner voorop mocht lopen. Het werkte, want de angst elk moment een kogel te moeten incasseren verdween tijdens de patrouille geleidelijk. De Jonge had geen vragen gesteld, maar zou na een verwonding een jaar later hetzelfde aan Hoogstraten vragen.²⁰

Extreem geweld

Kort na zijn terugkeer bij het bataljon signaleerde Hoogstraten hoe Indonesische krijgsgevangenen tijdens ondervragingen door inlichtingenpersoneel ‘meermalen tot bloedens toe’ werden geslagen. ‘Wij vormen een soort Duits bezettingsleger’, stelde hij direct daarop in een van de meest memorabele passages uit zijn dagboek. Sarcastisch en respectvol naar de tegenstander voegde hij eraan toe: ‘alleen werkt de ondergrondse hier beter’.²¹ Het was niet de enige keer dat de luitenant direct of indirect bezwaren uitte tegen ontsporingen van geweld, maar zijn omgang met wat hij zelf excessen noemde is niet eenvoudig te doorgronden. De bondige, doorgaans raak geformuleerde zinnen bieden een inblikje in de psychologische spanning tussen afkeuring en rechtvaardiging van zowel het collectieve als het eigen handelen. Ook zit er soms discrepantie tussen de korte reflecties in het dagboek en herinnering of reconstructie achteraf. Zijn beoordeling hing veelal af van de verschillende motieven voor excessief geweld, waarmee hij vaak raakt aan de diverse oorzaken van geweld tegen non-combatanten.

Verwijzingen naar geweld bij inlichtingenvergaring komen in het dagboek voor, maar vrijwel uitsluitend uit tweede hand. Achteraf heeft Hoogstraten gezworen dat zijn manschappen zich nooit aan dergelijke praktijken schuldig hebben gemaakt.²² De meest voorkomende vorm van extreem geweld in het dagboek – een vorm waar Hoogstraten met zijn peloton ook aan bijdroeg – is collectieve bestraffing ter afschrikking of uit wraak. In de periode na het eerste Nederlandse offensief werden patrouilles vaak opgehouden door omgekapte bomen over de weg, soms honderden achter elkaar. ‘Op patrouille lopend tot Djatitoejoe [Jatitujuh] gekomen, maar we hebben 4½ uur over bomen moeten stappen.’ De guerrilla’s lieten de bevolking dit werk ’s nachts doen en de collectieve strafmaatregelen die de Nederlanders namen waren niet mild: ‘Als tegenmaatregel werden van de kampongs enige delen in brand gestoken, met als waarschuwing dat ze de bomen moesten opruimen.’²³ Eind oktober 1947 zou de verkenningseenheid van het bataljon als straf voor de massale bomkap zelf twee kampongs met het 37mm-geschut van Humber-panterwagens en 3inch-mortieren onder vuur nemen. ‘Een geduchte straf’, noteerde Hoogstraten, want dergelijk ‘technisch geweld’ op afstand, waarschijnlijk zonder waarschuwing vooraf, was vrijwel zeker dodelijker dan branden.²⁴ Ondanks, of mogelijk juist door deze Nederlandse terreurdaden bleef de TRI – inmiddels omgedoopt tot TNI – succesvol in het winnen en afdwingen van zowel de steun van de bevolking als van weifelende bestuurders. Enkele malen maakte Hoogstraten melding van de gevolgen voor Indonesische ambtenaren die geen gevolg gaven aan het non-coöperatie decreet van de TNI. Zo werd de schrijver van de assistent *wedana* (districts-hoofd) ‘getjoelikt’. Op basis van informatie van een spion ging Hoogstraten er met een sectie op af en trof de ontvoerde beambte opgesloten in een rijstschuur aan. ‘Ze hadden zijn gezicht aardig toegetakeld.’²⁵ Over Indonesisch geweld of dwangmaatregelen rapporteerde Hoogstraten niet veel anders dan over excessen van Nederlandse kant.

De grootste collectieve bestraffing waar Hoogstraten aan bijdroeg kreeg in zijn geval een persoonlijk tintje. Juist in de tweede helft van oktober 1947 leek een serie gerichte militaire acties tegen de TNI en strijdgroepen zijn vruchten af te werpen. ‘Ons gebied is tamelijk rustig. De bruggen naar Ligoeng zijn hersteld en de be-

volking aldaar gedraagt zich goed.²⁶ Maar kort daarop moest hij erkennen dat hij te vroeg had gejuicht: ‘Van het land der dromen zijn we wakker geschud tot groter activiteit.’ Hij had die nacht moeten uitrukken vanwege een beschieting van het kamp, maar dit bleek een afleidingsmanoeuvre, ‘want vannacht zijn alle bruggen tussen Soetawangi [Sutawangi] en Ladipaten door de heren onder handen genomen’.²⁷ Niet lang daarna volgde de zwartste dag uit Hoogstratens uitzending. Het peloton onder leiding van zijn beste vriend uit zijn periode in Engeland, luitenant Sietsko Thijs, kreeg die dag de opdracht de vijand op te jagen richting een afsluitingspositie met zware mitrailleurs twaalf kilometer ten noorden van Arjawinangun. Maar de vijand die Thijs trof op de open sawa’s tussen enkele kampongs, een niet nader geïdentificeerde ‘bende’, bleek intussen door de aanwas van mannelijke bewoners van vijf nabije kampongs vijfhonderd man sterk. Thijs werd bij het eerste treffen volgens het dagboek vrijwel direct door een schot in de hartstreek geraakt en zou voor hij stierf de woorden ‘Trek terug, laat mij hier’ hebben uitgesproken. De jagers werden de opgejaagden en de strijders en participerende bevolking leken van alle kanten te komen. Door het kort daarvoor ingetreden regenseizoen stonden de sawa’s blank en moest de terugtocht over smalle dijkjes plaatsvinden. Veel wapens raakten in de modder onklaar. Tijdens de chaotische terugtrekking over kilometers zwaar terrein sneuvelde ook sergeant Roehn, die het bevel had overgenomen. Een andere sergeant raakte vermist en drie soldaten liepen ernstige schotwonden op.²⁸ Ook Thijs en Roehn werden als vermist opgegeven en zijn nooit teruggevonden.

In Hoogstratens reconstructie achteraf kreeg hij die middag nog van overste Blanken de opdracht de lijken van achtergelaten gesneuvelden en de vermiste sergeant te zoeken. Van Thijs zou hij op de locatie waar hij geraakt werd alleen bloedsporen en een sok hebben gevonden. Het deed hem het ergste vermoeden, namelijk dat de lijken ontkleed en op een barbaarse manier geschonden waren. Maar in het dagboek noemt hij dit element niet en ook op andere punten wijkt het verhaal iets af. Waarom, bijvoorbeeld, maakte Hoogstraten in zijn memoires van een overduidelijk offensieve actie door Thijs een routinepatrouille? Veelzeggend is ook de wijze waarop hij de Nederlandse wraakactie twee dagen later in zijn memoires beschrijft: ‘The next day, four of the five

kampongs were burned to the ground in a futile gesture by a Dutch division, that did not know how to subdue a much weaker enemy and continually underrated the guerrillas who fought for the independence of their country.’²⁹ De mate van begrip voor Indonesische motieven valt op, net als het gebrek aan vertrouwen in de Nederlandse strategie. Maar met kennis van het dagboek valt in dit geval vooral op hoe hij zijn eigen rol binnen de bataljonsactie weglaat door het gewelddadige maar ‘nutteloze gebaar’ toe te schrijven aan ‘een divisie’. Dit terwijl zijn peloton in de voorste linies meedeed aan de ‘harde maatregelen’ van het bataljon. Dertig mortierbommen regenden op de kampong Bundel alvorens hij en zijn mannen deze plaats – het dichtst bij de plek waar ze die dag Thijs’ bloedsporen en sok vonden – ‘van de kaart veegde[n]’. Andere pelotons brandden de overige aangewezen kampongs geheel of deels af.³⁰ (zie dagboekantekening en kaartje p. 192)

Over Indonesisch menselijk lijden repte Hoogstraten die dag niet.³¹ Maar een jaar later zou hij dat alsnog doen. Kort na de ‘Tweede Politionele Actie’ (19 december 1948 – 5 januari 1949) kreeg hij weer een opdracht tot platbranden van een nabije kampong als wraak voor een hinderlaag met een dodelijk Nederlands slachtoffer: ‘Er was weer hetzelfde toneel als destijds in Bundel n.l. huilende vrouwen. Hard optreden is niet altijd prettig.’³² Om zijn punt te maken noemde hij ook een voorbeeld dat hem altijd dwars zou blijven zitten, namelijk van twee voor de TNI spionerende baboes in dienst van 3-1 RI die hij met drie mannen arresteerde tijdens een nachtelijke overval op een TNI-post op 7 januari: ‘Eén van die bespionerende baboes, zwaar geslachtsziek, had o.a. tot taak Hollandse militairen te verleiden die dan ook ziek zouden worden. Deze strijdmethode werd reeds eerder toegepast. Maar zij wist nauwkeurig de route die de bende zou lopen, doch weigerde te spreken. Zoiets is van urgent belang en ik heb die vrouw geslagen. Toen gaf zij de route, sterkte en bewapening. Het door ons gewaar-schuwde dichtstbijzijnde detachement wachtte in hinderlaag en had succes. Nu is er natuurlijk de gewetensvraag[:] had ik die vrouw mogen slaan of niet? Moreel niet. Effectief was het wel.’³³

De eerste maanden van 1949 vormden een intens gewelddadige periode, met veel grootschalige ‘zuiveringsoperaties’, waarvan de meeste volgens Hoogstraten slecht werden uitgevoerd. Wat te denken van drie colonnes die bij Purwakarta, zijn nieuwe opera-

tiegebied, 'dat gebied induiken, ergens gaan liggen en dan maar afwachten of er toevallig wat in hun richting komt nadat 1 1/2 [uur] artillerie op een paar kampongs heeft gespeeld'.³⁴ Hoogstraten eerdere verzoek tot repatriëring, voor hem ingediend door Blanken, was enkele maanden daarvoor afgewezen. Reden: 'U kunt bij Uw onderdeel niet gemist worden.' Hij wilde zijn studie hervatten, want hij had als medicijnenstudent nog zes jaar voor de boeg. 'Al 24 jaar en nog niets gepresteerd', schreef hij op zijn derde verjaardag onder de wapenen en de tweede op Java. 'Ik word zo langzamerhand een oude bok zonder vooruitzichten.'³⁵

Knakken zou hij niet, maar hij liep wel op zijn tandvlees en de dag dat hij over het slaan van de vrouw rapporteerde zat hem duidelijk meer dwars. In rake bewoordingen – zijn eerdere telegramstijl had hij grotendeels losgelaten – raakte hij aan één, misschien wel twee van de structurele oorzaken van de explosie aan geweldsontsporingen. Ten eerste noemde hij het alomtegenwoordige racisme onder de Nederlanders: 'Is dit volk gelijkwaardig? Hollandse militairen, die onder Duitse druk hebben gestaan, komen ook tot excessen.' Hij kwam met twee voorbeelden binnen het peloton van ene luitenant Poltroen, zoals hij hem in zijn memoires noemt. In dit peloton, dat als brigadereserve optrad voor de 'zwaardere klussen', was volgens het dagboek het volgende voorgekomen: '1. Een gevangengenomen pelopper werd vier maal de boom ingestuurd om klappers te halen. Hij werd bedankt en doodgeschoten. 2. Een foute Hadji, met het bekende witte mutsje op, moest klappers halen. De man was tamelijk oud. Toen hij na veel moeite in de boom zat, wilde een jongen op hem schieten, want het witte mutsje was zo'n mooi doel. Dit is toch te knots.'³⁶

Het zijn voorbeelden van wat Jacques van Doorn en Wim Hendrix in hun klassieke studie *Ontsporing van geweld* in 1970 'dysfunctioneel geweld' zouden noemen, geweld zonder enig praktisch nut. Achteraf beweerde Hoogstraten dat het in het eerste geval Poltroen zelf was die de gevangene executeerde. In het tweede geval, tijdens een gezamenlijke actie, zou hij een van zijn mannen de opdracht tot schieten hebben gegeven en greep Hoogstraten op tijd in. Over dit laatste is echter niets terug te vinden in het dagboek.

Over zijn mede-officier, ook een oorlogsvrijwilliger met wie hij nog in Engeland was opgeleid, schreef Hoogstraten twee weken

later dat hij ‘volkomen ongecompliceerd’ was en ‘de gewilde houding had aangenomen van iemand die heel zuur is en doodt en brandt zonder gevoelens. Bruikbaar als je hem in die waan laat.’³⁷ Poltroen had in het Friese verzet gezeten en was onder andere betrokken geweest bij een executiepoging van een NSB’er. Hij zou later in Duitse gevangenschap belanden.³⁸ Het brengt ons bij een mogelijke tweede structurele verklaring voor geweldsontsporingen die Hoogstraten in zijn dagboek aantekeningen aanstipt: het drempelverlagende effect bij de toepassing van geweld als gevolg van langdurige blootstelling aan geweld, in dit geval tijdens de bezettingsjaren en de oorlog in Indonesië zelf. Het zou in lijn zijn met George Mosse’s *brutalization theory*, ontwikkeld op basis van onderzoek naar de effecten onder Duitse veteranen van de Eerste Wereldoorlog.³⁹

Een derde structurele verklaring zou kunnen schuilen in de aard van irreguliere oorlogvoering, waarbij door de gebruikte guerrillatactieken het onderscheid tussen combattanten en non-combattanten moeilijk valt te maken. Hoewel valide, hebben veel Indië-veteranen zich te lang achter deze monocausale verklaring van menselijk gedrag in ‘de smerige oorlog’ verscholen en daarbij vooral gewezen naar de wandaden van de tegenstander als aanleiding voor eigen excessen. Hoogstraten deed hier noch in zijn dagboek, noch achteraf in zijn memoires of het interview aan mee.

Maar hoe legitimeerde de luitenant zijn eigen daden – en dan vooral die waarvoor hij zelf direct verantwoordelijk was – dan wel? Een week na de strafexpeditie in reactie op de dood van Thijs moest hij na een vijandelijke beschieting van twee auto’s bij Parapatan twee ernstig gewonden eerste hulp bieden voordat een ambulance ze naar Cirebon zou afvoeren. Diezelfde middag reed Hoogstraten weer door Parapatan: ‘Zag toevallig twee man lopen met een handgranaat. Na kort verhoor [heb ik] ze op de plaats laten doodschieten. Ze waren v.d beschietingsbende.’ Of dit extreme besluit op basis van schijnbaar gebrekkige informatie te maken kon hebben met de recente dood van zijn vriend, vroeg ik hem 65 jaar later enigszins suggestief. Hij kon het niet uitsluiten, maar stelde dat hij het oprecht niet meer wist.⁴⁰

Anders dan deze eerste executie, die in enkele regels verscholen zat in zijn dagboek, bracht Hoogstraten het andere voorbeeld

Na een succesvolle actie medio 1948 poseert Hoogstraten (links) met de op de TNI buitgemaakte wapens. ‘Hiervoor?’, schreef hij, refererend aan een foto van de militaire begrafenis van een gesneuvelde kameraad op dezelfde pagina in zijn fotoalbum. (Collectie NIMH)

van een eigenhandig besluit tot doden van een gevangene zelf op tijdens het interview. Bij dit verhaal, dat hij duidelijk vaker had verteld, lijken de feiten en de reconstructie achteraf in zekere mate verstrengeld te zijn geraakt. Op 8 januari arresteerde zijn peloton ene Wasga, in zijn dagboek kort aangeduid als kapitein en bataljonscommandant van de TNI, maar volgens zijn memoires en interview een criminele bendeleider die zich voordeed als TNI-commandant: ‘Wasga had been the leader of a guerrilla group called *Matjan Loreng*, Spotted Tiger. If only he had stuck to fighting the Dutch, he might have become a hero, but he began to terrorize the villages.’⁴¹ Terwijl Wasga in gevangenschap zat, besloot Hoogstraten in overleg met de lokale *wedana*, ‘een heer uit de oude doos’ waarmee hij goede banden had, de ‘bendeleider’ om te brengen. Wasga zou ook vanuit gevangenschap op het kleine kampement de bevolking blijven intimideren en als Hoogstraten hem via de officiële kanalen liet interneren, dan zou hij zo weer op

straat staan en de bevolking daadwerkelijk terroriseren. Zo luidde althans Hoogstraten verweer op een vraag naar zijn motieven. In zijn memoires droeg hij Wasga over aan de *wedana*, waarna hij niet meer lang geleefd zou hebben. In zijn dagboek merkt hij enkel op: ‘Wasga, kapt. heeft hedenmorgen een vroegtijdig einde gevonden.’ In het interview gaf hij ongevraagd toe dat hij de bendeleider, die pretendeerde door zijn talisman uit Mekka onschendbaar te zijn voor Nederlandse kogels, na onderwerping aan een soort demystificatieritueel ten overstaan van de bevolking door Verzeijlbergen had laten neerschieten buiten het zicht van de gemeenschap.⁴² Opvallend is dat Hoogstraten een order van legercommandant generaal Simon Spoor aan zijn ondercommandanten van zes dagen eerder in zijn dagboek heeft opgenomen. In dit schrijven, een van Spoor’s vele dwingende instructies over omgang met de bevolking en vijand, stond dat gevangenen volgens de Geneefse Conventie van 1929 betreffende de omgang met krijgsgevangenen moesten worden behandeld.

Tot mijn spijt heb ik Barth Hoogstraten nooit gevraagd of hij destijds weleens vreesde ter verantwoording te worden geroepen. Ik vermoed dat het nooit in hem is opgekomen. Straffeloosheid vormde misschien wel de sluitsteen van de complexe verklaring voor de ontsporing van geweld in Indonesië. Spoor liet het steevast na consequenties te verbinden aan zijn orders en verontwaardigde protestbrieven aan ondercommandanten. Procureur-generaal Henk Felderhof gaf het militaire apparaat ruim baan en leek soms zelfs nog coulanter. Dit werkte door tot op lager niveau. Terwijl de geweldsontsporingen eind januari 1949 alle perken te buiten gingen, schreef Hoogstraten: ‘Praatje van de overste over een zeer moeilijk en gevaarlijk onderwerp n.l. het noodgedwongen loslaten van ethische normen.’ Hoogstraten koos voor één van de typische verantwoordingsmechanismen: ‘De harde maatregelen waarmee wij soms inderdaad optreden, druist (sic) wel eens tegen menselijke gevoelens in, maar het is noodzakelijk. Aan de andere kant heeft hij volkomen gelijk dat het niet buiten zekere grenzen mag gaan.’⁴³ In zijn memoires goot hij zijn worsteling in de vorm van een serie retorische vragen: ‘Were we morally right in burning the kampongs; was I justified in hitting the woman prisoner; should something be done about people like Poltroen? Had we arrived to a point where we no longer regarded the Javanese as

people equal to us, or for that matter, had we ever regarded them as equal? Were we ultimately, deep down, capable of becoming like the German s.s. during the war? It was a sobering discussion and I don't think we quite had all the answers.'⁴⁴

Vier jaar onder de wapenen

Na eindeloos uitstel repatrieerde Hoogstraten op 14 mei 1949 naar Nederland. Hij vervolgde zijn medicijnenstudie en vertrok daarna vrijwel direct met zijn vrouw Nienke naar de Verenigde Staten, waar hij een gelukkig en succesvol leven zou leiden. Hij overleed in 2018 op 94-jarige leeftijd. Op zijn werkkamer, zo schreef hij mij kort voor zijn dood, stond nog altijd een foto van hemzelf en 'Thijs' tijdens hun verlof in Bandung. Aan zijn Indië-verleden, zo is mijn inschatting, hield hij ondanks alles een overwegend positieve herinnering over. Dit mag vreemd klinken na de aaneenrijging van gewelddadigheden, maar de vraag is gerechtvaardigd of de bovenstaande selectie van verhalen en citaten – in toenemende mate inzoomend op geweld – wel recht doet aan bijna drie jaar op Java. Geeft onze huidige obsessie met extreem geweld mogelijk een vertekend beeld van het militaire optreden gedurende het conflict?

Veel Indië-veteranen zouden deze vraag bevestigend beantwoorden. En inderdaad, het dagboek van Hoogstraten en zeker ook zijn memoires gaan over zoveel meer. Ze staan bol van prachtige verhalen, ontroerend, pijnlijk en soms hilarisch. Ze vertellen over de eenzaamheid van commandovoering, de uitdagingen om als 23-jarige het vertrouwen te winnen van dertig jonge jongens. Vooral de maanden na december 1947 in het plaatsje Indramayu dicht bij de noordkust, een periode van recuperatie, waarin hij en zijn gesloten manschappen zichzelf hervonden, geven een contrasterend beeld in lijn met de hier beschreven eerste maanden op Java. Het was zijn gelukkigste tijd op Java, waarin hij op een geïsoleerde post in schijnbaar harmonieuze samenwerking met de lokale *wedana* het gezag vertegenwoordigde. Hij ging met de coöperatieve bevolking op zwijnenjacht, leerde meer van de rijke Indonesische cultuur begrijpen, bezocht feesten met Javaanse rituelen en een Chinees huwelijk. Hij groef stiekem een skelet op van een lang geleden begraven oude Javaan om met een oude Duitse medische encyclopedie in de hand iets van zijn studie voort te

kunnen zetten. De complexiteit van zijn militaire ervaring wordt eens te meer duidelijk door een verhaal uit medio 1948, de periode waarin het geweld juist weer oplaaide: Hoogstraaten, met zijn beperkte medische kennis, schoot op verzoek van de vader te hulp bij een gecompliceerde bevalling. Het paar kwam uit Slendra, een van de dorpen die tot de grond waren afgebrand en waarvan de mannelijke bevolking een half jaar daarvoor nog had bijgedragen aan de dood van Thijs.⁴⁵

Enerzijds lijkt excessief geweld in mijn verhandeling inderdaad oververtegenwoordigd. Maar anderzijds vormt het bovenstaande slechts een selectie uit nog meer intense gevechtsverslagen van één militair uit een doorsnee landmachteneheid en geeft hij nog meer voorbeelden van excessief geweld, zij het dan vooral uit tweede hand of bijvoorbeeld als gevolg van de inzet van zware wapens op afstand. Hoe dan ook lijken Hoogstratens openhartige aantekeningen en herinneringen Limpachs latere conclusies over zowel de structurele aard van het geweld tegen non-combattanten als de oorzaken hiervan te onderbouwen.

Hoogstratens dagboek heeft zo mijn kennis verdiept van een conflict dat ik aan het begin van mijn carrière op het hoogste internationaal-diplomatieke niveau heb onderzocht, later vanuit het perspectief van *counter-insurgency* probeerde te begrijpen en nu vooral door internationaal vergelijkend onderzoek. Het vormde mijn eerste ervaring met militair-historisch onderzoek 'in depth': de dimensie die volgens de onlangs overleden eminente militair-historicus Michael Howard naast 'width' en 'context' zo cruciaal is voor een juist begrip van oorlogvoering door de historicus 'until the tidy outlines dissolve and he catches a glimpse of the confusion and the horror of the real experience.'⁴⁶